

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Бойка Ивайлова Чернева,
член на научно жури за придобиването на ОНС „доктор“ в ПН 3.6 Право
(Теория на държавата и правото. Политически и правни учения)

Тема на дисертационния труд: **„Нормативното и фактичкото в правото.
Граници и взаимодействие“**

Автор на дисертационния труд: **Людмила Ивайлова Костова**

Данни за докторанта

Людмила Ивайлова Костова завършва Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ през 2019 г. и придобива ОКС „магистър“ по Право. Упражнява адвокатска дейност. Людмила Костова е зачислена като редовен докторант по Обща теория на правото в катедра „Теория и история на държавата и правото“ към Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ на 20.07.2020 г. Тя е отчислена с право на защита на 20.07.2024 г.

Людмила Костова е представила дисертационен труд на тема *„Нормативното и фактичкото в правото. Граници и взаимодействие.“* Работата е в обем от 307 стр. В структурно отношение дисертационният труд обхваща: въведение, три глави, заключение и библиография на кирилица и латиница.

Актуалност и значимост на изследването

Темата за отношенията между нормативното (дължимото) и фактичкото (социалната реалност) в правото е една от класическите и в същото време актуална тема на теорията на правото. Поставя на дискусия двойствената природа на правото, съществуващо като нормативна система и като социална практика. Това дава възможност за изследване на въздействието на правото върху социалната среда, и обратно – за изучаване на въздействието на социалната среда върху правото. Обяснението и определянето на границите между фактичкото и нормативното е от

значение при създаването, тълкуването и прилагането на правото. Темата на дисертационния труд продължава значими изследвания в областта на теорията на правото за нормативната същност на правото, както и за отношенията между нормативното и фактичното в контекста на правотворчеството, тълкуването в правото и неговото реализиране. Тя дава възможност за дискусия по въпросите за ефективността и валидността на правната система и на отделни нейни компоненти.

Обща характеристика на съдържанието на дисертационния труд

Въведението към дисертационния труд очертава предмета на изследването. Людмила Костова е представила авторския си подход при определяне на метеорологическите основи на труда, отчитайки постиженията на общата теория и на философията на правото. Във въведението тя ясно очертава следните насоки: 1) търси границите и взаимодействието между философската страна на отношенията между фактичното и нормативното и „правнотеоретичния съвременен дискурс“; 2) извеждат се основните гледни точки при определянето на отношенията между нормативното и фактичното в правото от значение за правото, като се акцентира на възгледите на Георг Йелинек и Ханс Келзен; 3) извеждат се основни понятия и терминологични уточнения, които допринасят за методологичната яснота на изследването и позволява на автора да го аргументира от позициите на теорията на правото при обяснение на валидността на правния ред, компонентите на п равния ред и др.; 4) на понятията за нормативно и фактическо във въведението се съдържат голяма част от тезите на автора.

Във въведението авторът аргументирано е изложил метода на изследване – юридическия метод като съответен на правната наука и като начин да се развитие на познанието в областта на теорията на правото. Въведено е и собствено разбиране за юридическия метод с оглед предмета на изследването. „Юридическият метод има два компонента – вътрешна позиция за правото и нейното извеждане на базата на определена „метатеория...Общотеоретичният прочит на темата и юридическият метод дефинираме и като анализ на трайните, а не временните правни системи.“ (стр. 28). Интересен е подходът на автора при представяне на юридическия метод през призмата на съдията в рамките на правораздаването при отчитане или игнориране на връзката

между нормативно и фактическо. Авторът използва и други методи на изследване – синкретичен метод, правнофилософски метод, правносоциологически метод.

Още във въведението Людмила Костова излага и своите възгледи за характера на правната наука и в частно на Общата теория на правото като нормативна наука, не емпирична наука. „На правната наука предполага да не гледаме на фактите сами по себе си, като определени емпирични дадености, а от позицията на определен правен ред, като факти, притежаващи специфичен смисъл, на базата на съответния правен ред, от чиято позиция ги разглеждаме.“ (стр. 34). Посочена е актуалността на темата – взаимодействието на правните системи с фактическата действителността, засилената роля на съда (съдебен активизъм), бързите промени в обществото, засиленият диалог между национални и наднационални юрисдикции и др.

Глава първа е посветена на дебата за нормативното и фактическото в Общата теория на правото“. Тази част от работата излага различни възгледи и проследява развитието на дискусиата. Понятията за нормативното и фактическото са представени в контекста на теорията на правото, законодателството и юриспруденцията. Разгледана е подробно концепцията за нормативната сила на фактическото в Теорията на Георг Йелинек. Интересен е прочитът на автора дискусиата в българската правна литература. Глава първа съдържа аргументация за относимостта на темата за фактическото и юридическото в правото към Общата теория на правото. Представени са три етапа в развитието на дискусиата, както и историята на идеите за нормативната сила на фактическото във философията – теории за „натуралистичната заблуда“ и тезата за скриктното разграничение на норми и факти, повлияно от нравствения императив на Имануел Кант, Дейвид Хюм и др.

Специално внимание се обръща на развитието на теорията за нормативната сила на фактическото в българската теория на правото, като е поставен акцент главно върху теорията на Живко Сталев, основана на идеите на Леон Петражици и съответно на правния психологизъм. Относно съвместимостта между Общата теория на правото и правния психологизъм са изложени възгледи на Венелин Ганев. На следващо място, трудът изследва критиката на нормативната сила на фактическото. Тук обект на изследване са възгледите на Ханс Келзен за съотношението между нормите и фактите. Представена е и теорията на Скот Шапиро за разграничението на норми и факти.

В глава първа са направени някои изводи и обобщения със значение на методологични граници и насоки на развитие на цялата работа. Според Людмила Костова правният позитивизъм в най-голяма степен провежда разликата между норми и факти. Идеята на нормативната сила на фактическото се определя като част от юридическия позитивизъм със социологически елементи.

Глава втора продължава представянето на редица възгледи за съчетаването на нормативното и фактическото – Хърбърт Харт, Джон Финис, Никлас Луман, Роберт Алекси и др. Личи поставянето на акцент върху правносоциологически изследвания. Тя е озаглавена „Фактическата сила на нормативното в правото“. Поставя се въпроса за въздействието на правния ред върху фактическото. Разглеждат се общите характеристики на гарантираността на правния ред и видовете юридически гаранции. Анализират се връзките между нормативните и фактическите аспекти на правния ред, като се извежда понятие за правно регулиране. Прави се извод, че формализмът в правото е свързан с гарантираността, от което произтичат и двете характеристики на правния ред в този смисъл, а именно – формализъм и определена зависимост на правния ред от социалните факти. Разглежда се фактическата сила на нормативното чрез понятието за гарантираност на правото – съвкупност от вторични норми, оправомощаващи длъжностните лица как да павоприлагат. Интерес представлява виждането за саморегулирането на правния ред и за самодостатъчността на правото, както и теорията за самообвързаност. Разгледани са две групи правни норми – норми и метанорми (първични и вторични норми).

В тази част от дисертацията гарантираността се разграничава от принудата, легитимността и обектите на траниците и от несакционните мерки. Изведени са видове гаранции.

Глава трета е посветена на обяснение на нормативната сила на фактическото на макроравнище на правото, на микроравнище на правото. Изследва се нормативната сила на фактическото по отношение на смисъла на правото. Правният ред се разглежда в два аспекта – нормативен регулативен ред и фактически (институционален) аспект чрез определена организация (институция). На дискусия се подлага способността на правото да регулира поведението на човека, както и ефективността на правото като външен поглед към правото. Обсъжда се и валидността на правния ред като цяло.

В тази част от изследването нормативната сила на фактическото се анализира на макроравнище на правния ред – възникване, съществуване и прекратяване. Валидността и ефективността на правото се разглеждат във връзка. На микроравнище нормативната сила на фактическото се анализира чрез развитието на отделни компоненти на правния ред поради наличието или отсъствието на фактите. Липсата на ефективност на макроравнище според автора не води до липса на ефективност на целия правен ред, т.е. извеждат се две групи хипотези на въздействие на нормативната сила на фактическото.

Глава трета засяга и въпросът за дължимостта, която черпи допълнителен смисъл от фактите, особено когато става дума за трайни практики на институции и длъжностни лица. Авторът има предвид „трайни практики, свързани с установяването и развитието на смисъла на правните предписания“ (стр. 212). Нормативните основания и трайната практика формират смисъл на предписанията, който им придават и съзнаване на задължителност. Фактическото е аргумент за тълкуване на смисъла на правните норми, както и за установяване на точния смисъл на предписанията в правото. Людмила Костова въвежда основни понятия и в Глава трета. От една страна, нормативната сила на фактическото предшества правото (законодателния процес), а от друга страна – нормативната сила на фактическото се проявява като процес на правоприлагане, най-вече в лицето на юрисдикциите. Съдебната практика е определена като „най-точния израз на нормативната сила на фактическото“ (стр. 214). Разгледани са и редица дискуссионни въпроси, като например трайната съдебната практика като източник на правото. Поддържа се становището, че съдебната практика е единствено субсидиарен източник на правото, но има специфични функции в правния ред.

Нормативната сила на фактическото е разгледана и по отношение на смисъла на правото чрез основните въпроси – видове тълкуване, функционално тълкуване, осъвременяващо тълкуване и ревизионно тълкуване.

Заклучението съдържа в резюме основните тези на дисертационния труд. Изложени са научните приноси.

Приноси в областта на теорията на правото

Приносен характер имат следните разсъждения и изводи.

- 1) Разсъжденията на автора за юридическия метод съдържат приносни моменти. Темата за нормативното и фактическото в правото е аргументирана като въпрос на Общата теория на правото – главно валидността на правния ред и на правните норми. Въпреки, че авторът възприема широко идеята за въздействието на фактическото върху нормативността, не допуска социологизма да надделее над нормативността като сфера на дължимото;
- 2) Излагане и анализ на теориите на Георг Йелинек и на Ханс Келзен като методологична основа на дебата за нормативното и фактическото в правото. Принос е и представянето на дискусиата за нормативната сила на фактическото в българската правна теория;
- 3) Определянето на основните понятия за нормативното (моделите на дължимото) и фактическото (обстоятелствата на действителността), както и формулирането на понятията за фактическата сила на нормативното и за нормативната сила на фактическото. Самостоятелен принос е поределянето на понятията за гарантираност на правото и разграничаването на понятията за функционално, осъвременяващо и ревизионно тълкуване;
- 4) Извеждане на върешновидова класификация на вторичните павни норми с оглед въздействието на фактическото;
- 5) Систематизиране на видовете правни гаранции според използваната от законодателя юридическа техника;
- 6) Разглеждането на нормативната сила на фактическото на три нива, а именно: макроравнище на правния ред, на което си взаимодействат валидността и ефективността на правото; на микроравнище – на ниво компоненти на правния ред (възникване, съществуване, прекратяване и конкуенция); нормативните оценки на фактите (определянето на смисъла на правото);
- 7) Дисертационният труд съдържа и редица практико-приложни приноси, касаещи фигурата и ролята на съдията в отношенията между фактическо и нормативно в правото, съдебната практика като начин за оценка на

фактичкото чез дължимото и като източник на правото, чрез който фактичкото придобива характера на дължимо;

- 8) Въвеждането на понятието юридическа привидност в условията на слаба дискреция.

Критични бележки и препоръки

Темата на дисертационният труд има различни аспекти и проявления и не случайно авторът подробно очертава предмета на своето изследване. Методологично прецизно се поставя акцент върху юридическия метод, за да не се постави правото в зависимост от социалното и фактичкото. От друга страна, правносоциологическият подход, макар и като външна гледна точка, следва да се използва по-широко особено при обяснение на въздействието на фактичкото върху нормативното в правото. Това би дало възможност за изясняване и на понятия, които показват непремнатата връзка между фактичкото и нормативното в правото. Например обяснение би намерило понятието за нормативни факти. Институтите на правото са друго основно понятие, което би могло да се разгледа като единство от норми и практики. Тези бележки са по-скоро във връзка с бъдещата работа на дисертанта. Разбира се тук определящ е подходът на автора.

Предвид дискусиата за нормативната сила на фактичкото и валидността на правото възниква въпросът за същността на източниците на правото като форми за съществуване на правото. Интересна би била в този смисъл гледната точка на докторанта. Приемайки, че фактичкото влияе върху съдържанието на правото и има нормативна сила, това означава ли, че фактите могат да изместят източниците на правото?

Заклучение

Направената характеристика на дисертационният труд на тема „Нормативното и фактичкото в правото. Граници и взаимодействие“ показва, че Людмила Костова притежава задълбочени знания в областта на Общата теория на правото и способност за самостоятелно теоретично мислене и изследвания в съответствие с чл. 27, ал. 1 и ал. 2 от Правилника за прилагане на Закона за развитие на академичния състав в РБ. Трудът

съдържа важни научни приноси и множество приносни моменти, които свидетелстват за неговата висока научна стойност.

Предвид горното, давам ВИСОКА ПОЛОЖИТЕЛНА ОЦЕНКА и предлагам на научното жури да присъди на Людмила Ивайлова Костова образователната и научна степен „доктор“ в област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.6. “Право” (Теория на държавата и правото. История на политическите и правни учения).

Рецензент:

Проф. д-р Бойка Чернева

10.12.2025 г.